

Kwalitatief onderzoek is meer dan categoriserend onderzoek

Commentaar op het artikel van Harrie Jansen

*Adri Smaling**

Duidelijkheid en verlossing van ballast

Harrie Jansen zegt in zijn inleiding dat hij via de toepassing van de letterlijke betekenissen van 'kwalitatief' en 'kwantitatief' de methodologische discussies rond kwalitatief onderzoek wil verbeteren en ook verlossen van wetenschapsfilosofische en levensbeschouwelijke ballast. Wat hij met die verlossing precies bedoelt, is niet erg duidelijk. Als hij bedoelt dat de bespreking van elke wetenschapsfilosofische of levensbeschouwelijke discussie altijd overbodig is, ben ik het er in ieder geval niet mee eens. Bijvoorbeeld: de keuze voor een open interview, een van de typisch kwalitatieve methoden voor het verzamelen van gegevens, kan gemotiveerd zijn door een expliciet of impliciet geprefereerd mensbeeld waarin de mens vooral als interpreterend wezen wordt gezien. Mensbeelden zijn niet alleen een onderwerp in de filosofie van de sociale wetenschappen, maar ook een onderdeel van levensbeschouwingen. De keuze voor een onderzoeksmethode kan dus levensbeschouwelijk gemotiveerd zijn. Daarom kun je niet zomaar wetenschapsfilosofische en levensbeschouwelijke aspecten van empirisch onderzoek als ballast afserveren. (Zie voor meer factoren die de keuze voor een methode meebepalen, Smaling, 1994.) Maar behalve de bevrijding van ballast wil Jansen duidelijkheid. Zo schrijft hij: wat is er kwalitatief aan de open dataverzameling? Wat is er kwalitatief aan constante vergelijking en analytische inductie? Met de verduidelijking van de begrippen 'kwalitatief' en 'kwantitatief' wil Jansen onder meer de discussie tussen kwalitatieve en kwantificerende onderzoekers faciliteren. Dat is een goed doel. Laten we daarom eerst eens kijken naar wat Jansen onder 'kwalitatief' en 'kwantitatief' wil verstaan.

'Kwalitatief' en 'kwantitatief', aard en mate?

Jansen begint met te stellen dat kwaliteit verwijst naar aard of soort en kwantiteit naar hoeveelheid (zowel in de betekenis van mate of gradatie als in de betekenis van aantal) en hij suggereert dat Wester (1987) als enige een bespreking wijdt aan deze twee begrippen aan de hand van Van Dale. Maar ook Maso (1987) deed dat: kwalitatieve onderzoeksmethoden worden gebruikt om de aard van sociale verschijnselen te onderzoeken en 'kwantitatieve onderzoeksmethoden worden

* Adri Smaling is gepensioneerd als hoogleraar methodeleer aan de Universiteit voor Humanistiek. E-mail: a.smaling@uvh.nl.

niet zozeer gebruikt om de aard van sociale verschijnselen als wel om de mate van optreden van (elementen van) die verschijnselen te onderzoeken, waarbij de aard van die verschijnselen veelal als gegeven wordt beschouwd' (p. 12). Uit de toelichtende tekst van Maso blijkt dat hij onder de mate van optreden zowel de gradatie of sterkte bedoelt als de frequentie, het aantal. Ik vond en vind deze karakterisering niet zo bevredigend, omdat de aard of de soort van iets of iemand ook wel met kwantificerende methoden kan worden bestudeerd en niet per se als gegeven worden behandeld. Blumer (1956) schreef al: '(...) with ingenuity one can impart a quantitative dimension to almost any qualitative item' (p. 69). Maar we kunnen ook denken aan numerieke metingen van persoonlijkheidseigenschappen, van attitudes en van bekwaamheden via een psychologische testbatterij. Deze metingen kunnen in een wetenschappelijk onderzoek als gegevens worden gebruikt en kwantificerend worden geanalyseerd. Maar Jansen blijft niet stilstaan bij de karakterisering van 'kwalitatief' en 'kwantitatief' in termen van aard en mate en spreekt liever over kwalitatieve en kwantitatieve dimensies van iets, die door de onderzoeker kunnen worden gekozen om te onderzoeken. De waarden van een kwalitatieve dimensie zijn categorieën en de waarden van een kwantitatieve dimensie (een variabele) zijn scores, zo zegt Jansen. De vraag is in hoeverre deze stap bevredigend is.

Categorisering het kernverschil?

Jansen zegt letterlijk: 'Kwalitatief onderzoek is onderzoek naar relevante categorieën.' (De relevantie blijkt uit de vraagstelling, zegt hij.) Tegen dit resultaat van de exercitie van Jansen heb ik zo mijn bezwaren. Ten eerste: behalve dat de aard van een verschijnsel kwalitatief maar ook kwantificerend kan worden onderzocht, kunnen categorieën eveneens kwantificerend worden onderzocht. Op een categorisering kunnen mathematische analysemodellen worden losgelaten. Deze modellen staan bekend als modellen voor categorische data-analyse. Voor een model voor categorische data-analyse kunnen aan categorieën frequenties worden toegevoegd; frequenties geven aan hoe vaak iets in een categorie is voorgekomen. Ten tweede: voor zover we niet mathematiseren, maar de natuurlijke taal intact willen laten om daaraan verbonden betekenisaspecten en -relaties niet te verliezen (typerend voor kwalitatief onderzoek), is categoriseren methodologisch van beperktere betekenis dan Jansen ons wil doen geloven. Weliswaar speelt categoriseren een voorname rol in de gefundeerde-theoriebenadering, maar categoriseren heeft methodologisch weinig of geen nut in bijvoorbeeld empirisch fenomenologisch onderzoek, narratief onderzoek of postmodern rizomatisch onderzoek (zie bijvoorbeeld De Boer & Smaling, 2011). (Let wel: het gaat hier niet om het categoriseren dat mensen niet kunnen laten en altijd al doen, maar om categoriseren als expliciet onderdeel van een onderzoeksmethode. Jansen noemt het aanbrengen van categorieën (waarden van dimensies) een van de vijf algemene uitgangspunten van empirisch onderzoek.) Categoriseren doet te weinig recht aan taal als interpretatief proces. De dynamiek van talige communicatieprocessen kan slechts

gebrekkig worden gevangen in categorieën. Categoriseren kan forcerend zijn. (Vergelijk Graumans & Van den Berg, 2011: 164.)

Kwalitatief operationaliseren?

Gezien de literatuur over operationaliseren betwijfel ik of het zo nuttig is om behalve over het gebruikelijke kwantificerende operationaliseren ook over kwalitatief operationaliseren te spreken. Immers, het is gebruikelijk (zie ook het operationalisme in de sociale en psychologische wetenschappen) om het operationaliseren van begrippen vooraf aan de uitvoering van het empirische onderzoek te doen. De begrippen in de vraagstelling moeten vooraf worden geoperationaliseerd, zodat de onderzoeker precies weet wat onderzocht moet worden. Jansen suggereert dat dit een algemeen uitgangspunt is van empirisch onderzoek. Op zijn minst is niet helemaal duidelijk wat Jansen bedoelt als hij in zijn eerste uitgangspunt zegt: '(...) Deze probleemstelling wordt geoperationaliseerd in een vraagstelling als richtsnoer voor dataverzameling in een gespecificeerde concrete context.' Hij weet wel, zo blijkt later in zijn tekst, dat in de gefundeerde theoriebenadering juist begonnen wordt met attenderende begrippen (*sensitizing concepts*) en dat die pas op het eind van een onderzoek *definite* kunnen worden. De 'operationalisering' van zo'n begrip is hier een resultaat van empirisch onderzoek en niet iets dat vooraf moet gebeuren om als richtsnoer voor de dataverzameling te dienen. Een voorlopige conceptualisering van een attenderend begrip is voldoende. Om dan al van operationaliseren te spreken gaat mij te ver. Voor kwalitatief onderzoek is er een procedure om attenderende begrippen op basis van en in de loop van de uitvoering van empirisch onderzoek te preciseren. Deze procedure staat bekend als het cyclisch-iteratief afwisselen van verzamelen en analyseren gericht op het bereiken van een verzadigingspunt. Deze mogelijkheid is typerend voor kwalitatief onderzoek. Niet het categoriseren op zich maakt een onderzoek kwalitatief, maar wat men ermee doet en hoe dit gebeurt.

Deze aanmerking en ook die bij het punt van categoriseren tornen aan de claim van Jansen dat zijn vijf uitgangspunten algemeen opgaan voor empirisch onderzoek. Daarvoor zijn ze te eenzijdig, namelijk sterk empirisch-analytisch van karakter (zie Smaling & De Boer, 2011).

Causale verklaring

Passen causale verklaringen wel in kwalitatief onderzoek? Sommigen menen van niet, maar we hoeven maar aan de analytische inductie van Znaniecki (1934) te denken om te weten dat causale verklaringen ook wel in kwalitatief onderzoek passen. Analytische inductie gaat immers over de ontwikkeling van causale hypothesen. Kwalitatief onderzoek behoort ook niet exclusief bij het hermeneutische paradigma. Het heeft er wel meer verwantschap mee dan met het empirisch-analytische en kritische paradigma. Maar wat is het verschil met causale verklaringen in kwantificerend onderzoek? Jansen zegt dat in kwalitatief onderzoek aan noodzakelijke en voldoende voorwaarden moet worden voldaan, terwijl het in kwanti-

tatief onderzoek om waarschijnlijkheidsrelaties gaat. Maar dit ligt een beetje anders.

In de sociale wetenschappen is de volgende definitie van een causale relatie in de meeste gevallen toereikend. A is een oorzaak van B dan en alleen dan als (1) A voorafgaat aan B, (2) A samenhangt met B, en (3) er geen alternatief C is dat de rol van A kan overnemen. Of men nu kwalitatief (zonder getallen maar met gewone taal) aannemelijk maakt dat aan deze drie eisen is voldaan (dit kan nooit in absolute zin, maar slechts binnen een te bepalen kader) of waarschijnlijk maakt via kwantificering (ook binnen een bepaald kader), in beide gevallen gaat het om deze drie eisen. Daarbij vergeet Jansen ook nog dat in het geval van kwantificering er weer twee typen van onderzoek zijn: het experimentele type (het echte of het quasi-experiment) en het correlationele type (hierbij moet worden bedacht dat een loutere correlatie op zich nog geen causale relatie is; er moet dus altijd informatie bij). Juist in het (quasi-)experiment, samen met de daartoe ontwikkelde variantieanalyse, univariaat of multivariaat, kan heel goed tegemoet worden gekomen aan de drie voorwaarden. Altijd binnen een kader, of dit nu een laboratoriumsituatie is, een natuurlijke situatie of een verzameling variabelen zoals bij de correlationele benadering. Jansen noemt het experimentele type van kwantificerend onderzoek niet. Wel, het is mij niet duidelijk geworden dat het verschil tussen kwalitatieve en kwantificerende vormen van onderzoek van causale relaties helderder wordt aan de hand van het begrip categorie. Experimentele en controlecondities kunnen immers ook als categorieën van gebeurtenissen worden gezien. En het is gebruikelijk om de verschillen ertussen te bekijken aan de hand van één of meer numerieke afhankelijke variabelen en een statistische analyse (univariate of multivariate variantieanalyse) daarvan. Experimenteel onderzoek met de daarbij passende statistische analyse is geen vorm van kwalitatief onderzoek, maar een vorm van kwantificerend onderzoek.

Slot

De focus op categorieën als waarden van een kwalitatieve dimensie tegenover scores als waarden van een kwantitatieve dimensie lijkt in het artikel van Jansen niet geleid te hebben tot heldere en informatieve onderscheidingen tussen kwalitatief en kwantificerend onderzoek. Overigens, ik ben voor een typering van kwalitatief onderzoek nog steeds tevreden met de uitgebreide typering in het inleidende hoofdstuk van Maso en Smaling (1998). Een minimale typering zou kunnen zijn: kwalitatief onderzoek is empirisch onderzoek met een open verzameling van betekenissen die mensen aan hun wereld geven en een analyse in een natuurlijke taal. (Dus geen volledige structurering of standaardisering van de verzameling van gegevens en geen afbeelding daarvan in een formele kunsttaal voor de analyse.)

Literatuur

- Blumer, H. (1956). Sociological analysis and the 'variable'. In J.G. Manis & B.N. Meltzer (Eds.) (1978). *Symbolic interaction. A reader in social psychology* (3rd ed.) (pp. 68-75). Boston/London/Sydney/Toronto: Allyn and Bacon.
- Boer, F. de & Smaling, A. (red.) (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Graumans, I. & Berg, H. van den (2011). Membership categorization analysis. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 155-166). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Maso, I. (1987). *Kwalitatief onderzoek*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Maso, I. & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek. Praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Smaling, A. (1994). The pragmatic dimension. Paradigmatic and pragmatic aspects of choosing a qualitative or quantitative method. *Quality & Quality*, 28(3), 233-249.
- Smaling, A. & Boer, F. de (2011). Benaderingen in kwalitatief onderzoek; een inleiding. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 11-23). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Wester, F. (1987). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho.
- Znaniecki, F. (1934). *The method of sociology*. New York: Farrar and Rinehart.